

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน : เอกลักษณ์เฉพาะถิ่น

Folk Handicrafts : Local Identity

วิบูลย์ ลีสุวรรณ¹
Viboon Leesuwat

บทคัดย่อ

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ดั้งเดิมของมนุษย์พัฒนาจาก หัตถกรรมที่ทำเพื่อใช้สอย มาขัดเกลาให้นำมาใช้และมีความสวยงาม ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุที่สะท้อนกระบวนการความคิด ในการออกแบบ การเลือกสรรวัสดุ รูปแบบของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านแสดงให้เห็นลักษณะการใช้สอยที่สอดคล้อง กับวิถีชีวิต ขนบประเพณี ความเชื่อ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จนถึงภูมิปัญญาของช่าง ศิลปหัตถกรรมมิได้มีเฉพาะ ประเทศไทยเท่านั้น แต่ทำกันทั่วโลกก่อนที่การปฏิวัติอุตสาหกรรมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเปลี่ยนเครื่องมือ เครื่องใช้ที่ผลิตด้วยมือมาเป็นการผลิตในระบบอุตสาหกรรม แต่ก็มีหลายสิ่งหลายอย่างที่ยังเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ ที่ไม่สามารถผลิตด้วยเครื่องจักรกล ทำให้ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านหลายประเภทยังคงดำรงคุณค่ามาจนปัจจุบัน ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านดั้งเดิมเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาเพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ อย่างน่าสนใจ

คำสำคัญ : 1. หัตถกรรม. 2. ศิลปหัตถกรรม. 3. ลักษณะเฉพาะถิ่น. 4. วิจิตรศิลป์.
5. ประยุกต์ศิลป์. 6. ศิลปะพื้นบ้าน.

Abstract

Folk handicrafts are traditional tools and utensils which have been polished and refined so that they are not only useable but also decorative. These handicrafts are considered cultural materials which mirror the craftsmen's idea regarding designing and choices of materials. Styles of folk handicrafts reflect their utilitarian purposes, which are interwoven with local lifestyles, traditions, beliefs, local histories and the craftsmen's knowledge. Folk handicrafts did not originate only in Thailand. They were common all over the world before the industrial revolution in the 19th century replaced handiworks with manufactures. However, there are still a lot of items which cannot be made by machines. This is why several kinds of folk handicrafts have survived until today. Traditional handicrafts are significant evidence needed to be studied because it can bring about new knowledge.

Keywords : 1. Handcraft. 2. Handicraft. 3. Local character. 4. Fine art. 5. Applied art.
6. Folk art.

¹ศาสตราจารย์ ประจำมหาวิทยาลัยศิลปากร คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม

ความนำ

ปัจจุบัน หรือ
ได้รับความสนใจค่อนข้างกว้างขวาง โดยเฉพาะ
ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านได้รับการพัฒนาเป็นสินค้า
หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ หรือ OTOP มากมายหลาย
ชนิด กระจายอยู่ตามท้องถิ่นต่างๆ แต่เป็นที่น่า
เสียดายว่า งานศิลปหัตถกรรมที่ผลิตออกมาเป็น
จำนวนมากนั้น ผู้ผลิตไม่มีใครได้นำภูมิปัญญาพื้นบ้าน
มาประสานกับเทคโนโลยีสมัยใหม่แล้วสร้างขึ้นบน
พื้นฐานของวัฒนธรรมดั้งเดิมของให้เกิดประโยชน์
เท่าที่ควร จึงทำให้ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไม่แสดง
เอกลักษณ์ของท้องถิ่นเหมือนในอดีตที่ผ่านมา ด้วยเหตุนี้
หากมีหน่วยงานหรือสถาบันการศึกษา เข้าไปให้
ความรู้ สร้างความเข้าใจให้ถูกต้อง แก่ประชาชนก็จะ
เกิดประโยชน์ในอนาคต บทความนี้เขียนอย่างกว้าง ๆ
แสดงให้ความเกี่ยวเนื่องและความเชื่อมโยงระหว่าง
ศิลปะพื้นบ้านของไทยกับวัฒนธรรมและกระแสของ
การเคลื่อนไหวของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในโลก
ตะวันตก เพื่อชี้ให้เห็นว่าศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไม่ใช่
สิ่งล้าสมัย มีผู้สนใจและให้ความสำคัญทั่วโลก

ศิลปะและศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน : คำนิยามและ ความหมาย

โดยทั่วไปสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยมือเรียกว่า
(craft, handicraft) ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลัก
คือ ต่อมาเมื่อมีประโยชน์ใช้สอยสมบูรณ์

แล้ว มนุษย์จึงสร้างให้มีฝีมือสูงขึ้น โดยใช้ทักษะ
เฉพาะตัว ผสานกับความรู้สึนึกคิด จินตนาการ และ
ความงดงาม ทำให้งานหัตถกรรมมิได้เป็นเพียง
เครื่องมือเครื่องใช้เท่านั้น แต่มี
และ ซึ่งเป็นต้นเค้าของสิ่งที่เรียกกัน
ภายหลังว่า ² (art) และเรียกหัตถกรรมที่มี
คุณลักษณะดังกล่าวว่า (art and
craft) มนุษย์ใช้ศิลปหัตถกรรมเครื่องมือเครื่องใช้ ใน
ชีวิตประจำวัน สนองความเชื่อทางศาสนา หรือเสริม
อำนาจบารมีของชนชั้น (หัตถกรรมกับศิลปหัตถกรรม
นั้น แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาดยาก ดังนั้น ใน
บทความนี้จะเรียกรวมๆ ว่า ศิลปหัตถกรรม ซึ่งหมาย
รวมถึงหัตถกรรมด้วย)ก่อนจะสร้างศิลปะที่เรียกว่า
(fine art) ให้มีคุณค่าและมีความงามใน
ตัวเองมากกว่าประโยชน์ใช้สอย ศิลปะที่สร้างเพื่อ
ประโยชน์ใช้สอยมากกว่าคุณค่าทางสุนทรียภาพ เรียก
(applied art) หรือ แต่
กระนั้นก็ตาม ศิลปะทั้งสองประเภทนี้ก็ยากที่จะแยก
จากกันชัดเจน เพราะมักเกี่ยวเนื่องกันเสมอ ต่อมาใน
คริสต์ศักราช 1870 กระแสความนิยมศิลปะที่มี
ลักษณะเป็นปัจเจกนิยมและคุณค่าของสุนทรียภาพ
สูงขึ้น จึงมีผู้พยายามจะแยกศิลปะออกจากวัตถุประสงค์
อื่นเรียกศิลปะแนวนี้ว่า ³ (art for art's
sake) ซึ่งเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้ศิลปินสมัยใหม่
สร้างสรรค์ศิลปะให้ก้าวหน้าอย่างอิสระ ในขณะที่
กระแสศิลปะสมัยใหม่กำลังก้าวไปข้างหน้า ศิลปะที่

² (art) เข้าใจว่าเป็นคำบัญญัติในสมัยรัชกาลที่ 6 มาจากคำว่า "art" ซึ่งมาจากคำลาตินว่า "ars" หมายถึง ทักษะ
หรือ "skill" เดิมเน้นใช้ในความหมายกว้างๆ กับสิ่งที่ทำด้วยความชำนาญ การทำอาหาร ต่อมาจึงใช้ในความหมายเชิงวิชาการศิลปะที่มี
ลักษณะเป็นงานสร้างสรรค์ ได้แก่ วรรณกรรม กวีนิพนธ์ นาฏศิลป์ ดนตรี และทัศนศิลป์ หรือศิลปะที่รับรู้ได้ด้วยตา ได้แก่ จิตรกรรม
ประติมากรรม ภาพพิมพ์ พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ฉบับ พ.ศ. 2542 อธิบายไว้

ค่านิยมของศิลปะมักเปลี่ยนแปลงไปตาม
แนวคิดของศิลปินแต่ละยุคแต่ละสมัย งานสร้างสรรค์ที่มีประโยชน์ควบคู่กับความงามโบราณเรียกงานช่างหรืองานฝีมือ
(craft, handicraft) และเรียก ผู้สร้างงานว่า ช่าง (artisan) ตามประเภทของงานแต่ละชนิด เช่น ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างแกะสลัก ช่างรัก
ช่างทอง ช่างไม้ การเรียกผู้สร้างงานศิลปะว่า (artist) คงเกิดขึ้นพร้อมกับคำว่า

³ (art for art's sake) วลีที่สัมพันธ์กับหลักการสุนทรียศาสตร์ ที่ถือว่า ศิลปะต้องมุ่งถึงคุณค่าสูงสุดในศิลปะ
เป็นสำคัญ ไม่ต้องคำนึงถึงคุณค่าทางศีลธรรม สังคม เศรษฐกิจ หรือการเมือง นักเขียนและกวีของฝรั่งเศสและอังกฤษในช่วงปลาย
คริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้นำวลีนี้มาใช้เป็นคำขวัญกันแพร่หลาย โดยเฉพาะเตโอฟิล โกตตีเย (Theophile Gautier: 1811-1872) และชาร์ล-
ปีแยร์ โบเดอแลร์ (Charles-Pierre Baudelaire: 1821-1867) นักประพันธ์ชาวฝรั่งเศส วอลเตอร์ ฮอเรซีโอ เพเตอร์ (Walter Horatio
Pater: 1839-1894) และออสการ์ ไวลด์ (Oscar Wilde: 1854-1900) นักเขียนชาวอังกฤษ ศิลปินที่สร้างงานตามแนวคิดนี้ ได้แก่ เจมส์
วิสท์เลอร์ (James Abbott McNeill Whistler: 1834-1903) จิตรกรและศิลปินภาพพิมพ์ชาวอเมริกัน และ เซอร์เอ็ดเวิร์ด โคลีย์ เบิร์น-
โจนส์ (Sir Edward Coley Burne-Jones: 1833-1898) จิตรกรและนักออกแบบชาวอังกฤษ เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน 2541 : 29)

สร้างโดยชาวบ้านหรือประชาชนทั่วถูกกละเลย ช่างฝีมือลดจำนวนลงไปมาก เฉพาะช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 งานช่างฝีมือหรืองานหัตถกรรมของยุโรปได้รับผลกระทบจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม ทำให้ช่างฝีมือละทิ้งงานฝีมือเข้าสู่ระบบโรงงาน จนขาดแคลนช่างงานหัตถกรรมและศิลปะหัตถกรรมถูกละเลย เพราะประชาชนนิยมผลิตภัณฑ์จากโรงงานอุตสาหกรรมที่มีราคาถูกซื้อได้สะดวก ค่านิยมเช่นนี้ทำให้ ศิลปิน นักออกแบบ นักวิชาการศิลปะกลุ่มหนึ่งเกิดความกังวลว่าศิลปะหัตถกรรมที่เป็นงานฝีมือของช่างดั้งเดิมของชาติจะสูญไป จึงร่วมกันรณรงค์ให้อนุรักษ์ฝีมือช่างของแต่ละถิ่นเอาไว้ เกิด

⁴ (arts and crafts movement)

ขึ้นในประเทศอังกฤษ แล้วแพร่ไปยังประเทศต่างๆ ในยุโรป ศิลปินและนักออกแบบลวดลายและรูปแบบของงานศิลปะหัตถกรรมไปประยุกต์เป็นศิลปะตกแต่งหรือมัณฑนศิลป์แบบใหม่ที่เรียกว่า หรือ art nouveau ช่วงคริสต์ทศวรรษ 1880-1990 ซึ่งนำสังเกตว่าขณะนั้นตรงกับช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นยุคที่ประเทศสยามกำลังปรับประเทศให้ก้าวหน้าอย่างอารยะประเทศตะวันตก ศิลปะและวัฒนธรรมตะวันตกหลังไหลเข้ามาส่งผลกระทบต่องานศิลปะหัตถกรรมประจำชาติ เช่นเดียวกับที่หลายประเทศในยุโรปได้รับผลกระทบจากกระแสการปฏิวัติอุตสาหกรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงห่วงใยเกรงว่างานศิลปะหัตถกรรมประจำชาติจะเสื่อมหายไปตามกระแสของการพัฒนาเช่นเดียวกัน จึงโปรดเกล้าตั้ง

ขึ้นใน พ.ศ. 2451 (หรือ ค.ศ.1908) ปีถัดมาอินสโมสรช่างไปขึ้นกับ สยามคณาจารย์สมาคม กรมราชบัณฑิตยสถาน มีผู้สมัครเข้าเรียนวิชาช่างไทยเป็นจำนวนมาก จึงยกฐานะเป็น

ขึ้นกับกระทรวงธรรมการ ในปี พ.ศ. 2454 ต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 เริ่มสร้างอาคารถาวรของโรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณะเพื่ออุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อสร้างอาคารเสร็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาเปิดเมื่อวันที่ 7 มกราคม พ.ศ.2456 พระราชทานชื่อโรงเรียนใหม่ว่า เพื่อให้เป็นโรงเรียนฝึกหัดช่างหัตถกรรมของสยาม อาจถือได้ว่าเป็น

ดังกล่าวแล้ว จะเห็นว่า ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นรากเหง้าสำคัญของศิลปะประจำชาติ ทั้งตะวันออกและตะวันตก เฉพาะในประเทศไทยนั้น ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่สะท้อนวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของประชาชนทั่วไป ส่วนศิลปะหัตถกรรมของชนชั้นสูงที่เรียกว่า หรือ (court art) บางที่เรียก (minor art)

ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นศิลปะประเภทหนึ่งของ หรือ ⁵ ศิลปะชาวบ้านปรากฏในวงการศึกษาด้านศิลปะเมื่อเรียบเรียงศัพท์ศิลปะจากคำอธิบายของ

⁴ (Arts and Crafts Movement) การเคลื่อนไหวทางศิลปะที่เกี่ยวข้องกับงานหัตถอุตสาหกรรม ศิลปะในประเทศอังกฤษในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดย วิลเลียม มอร์ริส (William Morris : 1834-96) นักเขียน จิตรกร นักออกแบบชาวอังกฤษ จอห์น รัสกิน (John Ruskin : 1819-1900) นักวิจารณ์ศิลปะและจิตรกรสีน้ำนอร์ธมอร์ พูกิน (Augustus Welby Northmore Pugin : 1812-52) นักเขียน สถาปนิก นักออกแบบชาวอังกฤษ เป็นแกนนำในการนำศิลปะหัตถกรรมแบบดั้งเดิมมาพัฒนาเป็นเครื่องใช้ในชีวิตรประจำวัน เช่น เครื่องเรือน ลายประดับ ลายพิมพ์ผ้า งานออกแบบหนังสือ ขบวนการนี้ให้อิทธิพลแก่ประเทศต่างๆ ในยุโรปทำให้เกิดศิลปะประยุกต์รูปแบบใหม่ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่เรียกว่า หรือ art nouveau

⁵ (folk art) (vernacular art) เฉพาะคำว่า folk art หนังสือ Encyclopedia Americana International, 1993 อธิบายว่า folk art เกิดขึ้นเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อนักประวัติศาสตร์ศิลป์ต้องการจำแนกประเภทของศิลปะให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงใช้คำว่า "folk art" กับผลงานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์(utilitarian)ที่เกิดขึ้นโดยช่างหรือศิลปินที่ไม่ได้ศึกษาจากสถาบัน เดิมศิลปะชาวบ้านหรือศิลปะพื้นบ้านมักถูกประเมินว่ามีคุณค่าทางความงามต่ำ ไม่อยู่ในประเภทศิลปะใดๆที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ศิลปะ แต่หลังคริสต์ศตวรรษที่ 20 นักวิชาการศิลปะและประชาชนทั่วไปให้ความสนใจมากขึ้น เห็นว่า ศิลปะชาวบ้าน หรือศิลปะพื้นบ้านมีลักษณะพิเศษต่างไปจากจิตรศิลป์และประยุกต์ศิลป์ เป็นศิลปะที่แสดงออกทางสุนทรียภาพสูง ไม่ยิ่งหย่อนกว่าจิตรศิลป์

เมื่อประมาณ พ.ศ.2485-2491
ได้จัดพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ“^๖ โดย
หรือพระยาอนุমানราชชน ได้อธิบาย
ว่า.... (folk art)

พื้นบ้านเกิดจากความชำนาญและการขัดเกลาสืบต่อกัน
มาเป็นเวลานาน ต่างจากงานศิลปะที่สร้างโดยช่าง
หลวงหรือช่างที่ได้รับการศึกษาอย่างเป็นระบบใน
สถาบันการศึกษาที่มักให้ความสำคัญกับความวิจิตร
งดงามควบคู่กับประโยชน์ใช้สอย แต่ไม่มีความสัมพันธ์
กับชุมชนแต่อย่างใด

แม้คำอธิบายให้คำนิยามของศิลปะชาวบ้าน
ไว้ค่อนข้างชัดเจนดังกล่าวแล้วก็ตาม แต่ก็มิใช่ข้อยุติ
ซึ่งต่อมามีผู้นำคำว่า และ
มาใช้ คำว่า ศิลปะชาวบ้านจึงเลื่อนไป

ศิลปะพื้นบ้าน หรือ “folk art” ในโลกตะวันตก
เพิ่งเห็นความสำคัญในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อนัก
ประวัติศาสตร์ศิลป์ต้องการจำแนกศิลปะประเภทหนึ่ง
ที่สร้างเพื่อใช้ประโยชน์ (utilitarian) และไม่สามารถจัด
ไว้ในประเภทวิจิตรศิลป์หรือประยุกตศิลป์ได้ จึงจัด
ศิลปะพื้นบ้านเป็นศิลปะอีกประเภทหนึ่ง แต่คำนิยาม
เกี่ยวกับศิลปะพื้นบ้านของชาวตะวันตกก็ยังคงต่าง
กันไป เช่น หนังสือ Encyclopedia Britannica ค.ศ.
1993 ให้คำอธิบายว่า

”
จากคำอธิบายดังกล่าว อาจสรุปได้ว่า ศิลปะ
พื้นบ้าน มีลักษณะเฉพาะที่สำคัญคือ “ ”
(
people art) (non-elite art) หรือ

เอกลักษณ์

เฉพาะถิ่น

ดังนั้น ลักษณะเฉพาะประการหนึ่งของศิลปะพื้นบ้าน
คือ เพราะสร้างขึ้นโดยชาวบ้านหรือ
ช่างพื้นบ้านที่มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้สอยหรือสนอง
ความต้องการตามสภาพท้องถิ่น ขนบประเพณีและ
วัฒนธรรมของกลุ่มชน ความงาม ความไพเราะของศิลปะ

การให้คำนิยาม ของนักวิชาการ
ชาวตะวันตก มีประเด็นที่น่าสนใจอีกหลายประการ
เช่น คำว่า “ (folk)” หมายถึง ที่ยัง
รักษาวัฒนธรรมของตนไว้ได้ แต่นักวิชาการสมัยใหม่
เห็นว่า ควรจะกินความกว้างกว่าความเป็น
ชาวบ้านหรือชาวชนบท เพราะในโลกตะวันตกยังมี
กลุ่มชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในเมืองและยังสร้างงานศิลปะ

^๖ เสฐียรโกเศศ หรือ

ผู้เขียนหนังสือที่มีลักษณะเป็นพจนานุกรมศัพท์ศิลปะอังกฤษ-ไทยเล่มแรก ชื่อ
แปลและเรียบเรียงจากคำบรรยายของศิลป์ พีระศรี. สำนักพิมพ์บรรณาคาร พ.ศ. 2515, 296 หน้า ภาพประกอบ 36

ตามแบบประเพณีดั้งเดิมที่มีลักษณะเฉพาะของกลุ่ม อยู่ไม่น้อย ศิลปะของกลุ่มชนเหล่านี้ มีลักษณะเฉพาะ ที่ต่างจากศิลปะของชุมชนเมือง เช่น การเย็บปักถักร้อย ของชนบางเผ่าอินเดียนแดงที่อาศัยอยู่ในเมืองใน ประเทศสหรัฐอเมริกา หรือการร้องเพลงและเต้นรำ ตามแบบดั้งเดิมของชนเผ่าที่อาศัยอยู่ในเมือง ศิลปะ เหล่านี้น่าจะเป็นศิลปะพื้นบ้านด้วย

ศิลปะพื้นบ้าน คล้ายกับชนบประเพณีของ ชาวบ้าน เช่น การร้องรำทำเพลงของกลุ่มชนพื้นบ้าน ที่มักสืบต่อกันมาจนเป็นประเพณี นอกจากนี้ ศิลปะ ชาวบ้านในบางท้องถิ่นยังสัมพันธ์กับวัฒนธรรมการรู้ หนังสือด้วย เช่น การนำตัวอักษรมาทำเป็นลวดลาย ตกแต่งของชาวมุสลิม การนำตัวหนังสือมาทำเป็นลาย ผ้า ลายจกสาน ศิลปะชาวบ้านลักษณะนี้พบทั้งใน ต่างประเทศและในประเทศไทย เฉพาะในประเทศไทย มีศิลปะพื้นบ้านหรือศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านลักษณะนี้ ในหลายท้องถิ่น เช่น ชาวไทยมุสลิมในภาคใต้ใช้ ตัวอักษรอาหรับมาทำเป็นลวดลายตกแต่งบ้าน ลาย ตกแต่งเรือกอและ การทอผ้าพานซ้างที่ทอเป็น ตัวอักษรของชาวบ้าน บ้านนาหมื่นศรี ตำบลนาหมื่นศรี อำเภอเมืองตรัง จังหวัดตรัง และการสานเสื่อกระจูด เสื่อลำเจียกเป็นลายตัวหนังสือของชาวบ้านภาคใต้

นอกจาก ศิลปะพื้นบ้านในโลกตะวันตกจะมีความหมายค่อนข้างกว้างดังกล่าแล้ว นักวิชาการ ชาวตะวันตกยังให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับศิลปะพื้นบ้านที่ น่าสนใจไว้หลายประการ เช่น

(artisan)⁷
(skill)
(creation)

ดังกล่าแล้ว จะเห็นว่า เป็น ศิลปะประเภทหนึ่งที่ยากจะกำหนดคำนิยามใช้ตายตัว

ชัดเจนได้ ขึ้นอยู่กับกาลเวลาและสถานที่ ซึ่งเป็น มูลเหตุสำคัญให้ศิลปะพื้นบ้านเปลี่ยนแปลงรูปแบบ และแนวคิดในการสร้างสรรค์ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ของแต่ละกลุ่มชนในแต่ละช่วงเวลา ดังนั้น คำนิยาม และความหมายของศิลปะพื้นบ้านและศิลปหัตถกรรม พื้นบ้านแต่ละประเภท จึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางวัฒนธรรม ของแต่ละกลุ่มชน แต่ละช่วงเวลา ถึงกระนั้นก็ตาม ศิลปะพื้นบ้านยังเป็นศิลปะของประชาชนส่วนใหญ่ของ ประเทศเกษตรกรรมอย่างประเทศไทย

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน : วิวัฒนาการและลักษณะ เฉพาะถิ่น

หากย้อนไปสำรวจเครื่องมือเครื่องใช้ที่มนุษย์ สมัยก่อนประวัติศาสตร์สร้างขึ้นในชีวิตประจำวัน จะ เห็นว่า มนุษย์มีความสามารถในการสร้างเครื่องมือ เครื่องใช้มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยใช้ วัตถุดิบที่มีอยู่ตามธรรมชาติและอยู่ใกล้ตัวมาใช้ให้เกิด ประโยชน์ เช่น นำหินมาแกะทေး ขัด ฝน ให้คม เพื่อใช้ ตัด สับ ทูบ อย่างที่เรียกว่า เครื่องมือหินกะเทาะ และ ขวานผ่า นำเปลือกผลไม้ เช่น เปลือกน้ำเต้ามาทำ เป็นภาชนะใส่อาหาร นำดินเหนียวมาปั้นเป็นภาชนะ แล้วเผาไฟให้เนื้อแกร่งสำหรับใส่น้ำและอาหาร ซึ่ง พัฒนามาเป็นเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบใน ปัจจุบัน

ดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน เคยมี มนุษย์อาศัยอยู่มาจนถึง 10,000 ปี กระจายอยู่ตาม ถิ่นต่าง ๆ ทุกภาคของประเทศ ดังปรากฏ "

" เป็นหลักฐานอยู่ตามแหล่งโบราณคดี สมัยก่อนประวัติศาสตร์หลายแห่ง

หัตถกรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์มีอายุ ตั้งแต่ล้านปีถึงหมื่นปีหรือยุคหินเก่า พบมากในบริเวณ จังหวัดกาญจนบุรี มักเป็นเครื่องมือหินกะเทาะอย่าง หยิบๆ ทำจากหินกรวดหรือที่ชาวบ้านเรียก นักโบราณคดีสันนิษฐานว่ามนุษย์ยุคนี้ นอกจากจะรู้จัก

⁷ช่างพื้นบ้าน มักได้รับการถ่ายทอดความรู้ต่างๆ สืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษหรือเพื่อนบ้านในท้องถิ่นเดียวกัน จนมีความสามารถและความชำนาญจนสร้างงานหัตถกรรมหรือศิลปหัตถกรรมตามแบบอย่างที่ทำสืบต่อกันมาในท้องถิ่นนั้นๆ

ทำเครื่องมือหินกะเทาะแล้ว อาจจะใช้จักทำดอกไม้ ธนู และรู้จักล่าสัตว์ รู้จักเก็บผลไม้ ก่อไฟ แต่ยังคงอาศัยอยู่ตามเพิงผาและตามถ้ำต่างๆ งานหัตถกรรมของมนุษย์ยุคหินเก่าเป็นเพียงการเริ่มต้นดัดแปลงวัตถุดิบตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์อย่างง่าย ๆ ไม่ประณีต

ต่อมาในช่วงเวลาประมาณ 10,000 ปี ถึง 8,350 ปีหรือ ยุคที่มนุษย์รู้จักทำเครื่องมือเครื่องใช้ให้มีความประณีตยิ่งขึ้น พบเครื่องมือเครื่องใช้ในแหล่งโบราณคดีหลายแห่ง เช่น ถ้ำผีอำเภอมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ถ้ำองบะ อำเภอสรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี เฉพาะที่ถ้ำผีนั้นได้พบทั้งเครื่องมือหินและเครื่องปั้นดินเผาซึ่งสันนิษฐานว่าเก่าแก่ที่สุด พบทั้งเครื่องปั้นดินเผาผิวเกลี้ยงและลายเชือกทาบ ปั้นโดยใช้ไม้กับหินดูดีดินเหนียวให้เป็นภาชนะอย่างง่าย ๆ รูปทรงและลวดลายไม่ประณีต มนุษย์ยุคนี้สามารถสร้างรูปทรงของภาชนะดินเผาขึ้นเองโดยการใช้ไม้ตีและหินทุบแทนการใช้ดินยาลงไปในแม่แบบ แม้สามารถทำเครื่องปั้นดินเผาได้แล้วก็ตาม แต่ก็ยังใช้เครื่องมือหินประเภทต่างๆ ด้วย

ช่วงเวลาประมาณ 3,900-2,000 ปีหรือ มนุษย์พัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง รู้จักเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ ทำเครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน และเครื่องมือเครื่องใช้ด้วยเปลือกหอยและหิน เครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์ยุคหินใหม่มีความประณีตมากขึ้น พบในแหล่งโบราณคดีหลายแห่ง เช่น ที่ตำบลกลางแดด อำเภอมือง จังหวัดนครสวรรค์ บ้านนาดี บ้านโนนนกทา ตำบลบ้านโคก อำเภอกุเวียง จังหวัดขอนแก่น บ้านแซ่เสา ตำบลหินกอง อำเภอมือง จังหวัดราชบุรี บ้านโคกเจริญ อำเภอยะบะดาล จังหวัดลพบุรี และอีกหลายแห่งในจังหวัดกาญจนบุรี จากหลักฐานที่พบแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น อาจจะเริ่มสร้างบ้านเรือนหรือเพิงเป็นที่อยู่อาศัยแล้ว เพราะได้พบหลุมเสามีผังเป็นรูปไข่ ที่บ้านแซ่เสา อำเภอมือง จังหวัดราชบุรี

นอกจาก มนุษย์ยุคหินใหม่จะรู้จักสร้างบ้านเป็นที่อยู่แทนการอาศัยอยู่ตามเพิงผาและถ้ำแล้ว มนุษย์ยุคนี้ยังรู้จักประดิษฐ์สิ่งสวยงามเพื่อตกแต่ง

ร่างกายด้วย เพราะได้พบเครื่องประดับหลายอย่าง เช่น ลูกปัดทำด้วยเปลือกหอย กระดุกสัตว์และหิน กำไลข้อมือหิน แสดงว่า มนุษย์ยุคนี้เริ่มสร้างงานหัตถกรรมให้เป็น " "โดยใช้ความรู้สึกลึกซึ้งทางสุนทรียภาพมาเป็นองค์ประกอบของงานหัตถกรรม จึงไม่แปลกที่มนุษย์จะทำเครื่องมือหินกะเทาะให้เป็น หรือ ที่มีรูปร่างสวยงามนำใช้กว่าเครื่องมือหินกะเทาะ

เครื่องมือเครื่องใช้ที่ถือเป็นหัตถกรรมสำคัญประเภทหนึ่งคือ เครื่องจักสาน ซึ่งอาจจะเริ่มจากการนำเถาวัลย์ หวาย มาสานขัดกันอย่างหยาบ ๆ เป็นภาชนะก่อนที่จะพัฒนามาใช้ สานให้มีรูปแบบและลวดลายละเอียดประณีตอย่างทุกวันนี้ กล่าวกันว่า

เพราะ ได้พบเครื่องปั้นดินเผาที่มีรอยของเครื่องจักสานอยู่ด้านนอกที่แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ บ้านเชียง อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานีและแหล่งโบราณคดีในภาคกลาง แสดงว่า มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ทำภาชนะดินเผาโดยใช้ดินเหนียวไล้งไปในภาชนะจักสาน เมื่อดินแห้งแล้วนำไปเผาไฟ ภาชนะจักสานที่เป็นแม่แบบจะไหม้ไฟหมด เหลือภาชนะดินเผาที่มีรูปทรงเหมือนภาชนะจักสานที่ปรากฏรอยสานอยู่ที่ผิวด้านนอกของภาชนะดินเผา เช่นภาชนะดินเผาผิวด้านนอกมีลายสานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพฯ ภาชนะดินเผาผิวด้านนอกมีลายสานในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนารายณ์มหาราช อำเภอมือง จังหวัดลพบุรี

นอกจากนี้ การสานยังเป็นต้นแบบของการถักทอ โดยเริ่มจากการนำเส้นใยจากเปลือกไม้ในลักษณะเป็นเส้นหยาบ ๆ มาสานเป็นผืน สำหรับปูนอนหรือปกปิดร่างกาย ก่อนที่จะนำไปย้อมสี ขนสัตว์ มาปั่นด้วยแ้ว (spindle whorl) ให้เป็นเส้นหรือนำเส้นไหมมาสอดขัดกันทีละเส้น ๆ ด้วยมือ โดยขึงด้ายเส้นยืนระหว่างต้นไม้หรือเสากับหลังผู้ทอ แล้วสอดเส้นพุ่งเข้าไปในแนวนอน ซึ่งเป็นการทอโดยใช้แผ่นหลัง (backstrap loom) ของผู้ทอช่วยขึงเส้นด้าย ให้หย่อนหรือดึงตามต้องการ การทอเช่นนี้เป็นการสานด้วย

ด้ายหรือไหมมากกว่าการทอ วิธีนี้ยังใช้อยู่ในหมู่ชาวกะเหรี่ยงบางท้องถิ่น มักทอผ้าหน้าแคบสำหรับทำย่ามและเสื่อ ต่อมาจึงพัฒนามาเป็นการทอด้วยกี่หรือทอผ้า (loom) เช่นทุกวันนี้

มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้เรียนรู้คุณสมบัติพิเศษของวัตถุที่มีอยู่ตามธรรมชาติแต่ละชนิดอย่างชาญฉลาด แล้วนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์อีกหลายอย่าง เช่น นำแร่ทองแดง ทองเหลือง เหล็ก มาทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ จนพัฒนามาเป็นเทคโนโลยีโลหะกรรมที่สามารถทำเครื่องมือเครื่องใช้หลากหลาย ซึ่งช่วยให้คุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้มีคุณภาพดีขึ้น

สิ่งที่สะท้อนความสามารถของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์อีกอย่างหนึ่งคือ การนำไม้หรือกระดูกสัตว์มาเผาให้เป็นถ่านใช้วาดรูปบนผนังถ้ำหรือบนถ่านให้เป็นผืน ผสมยางไม้ ไขสัตว์ ไขวาดรูป เช่นเดียวกับการนำดินแดง (hematite) ดินเหลือง (orche mine) มาบดเป็นผงแล้วกับผสมยางไม้ น้ำผึ้ง ใช้เป็นสีวาดรูป เช่น ภาพเขียนสีหรือจิตรกรรมบนผนังถ้ำที่เมืองลาโกซ์ (Lacaux) ในประเทศฝรั่งเศส ซึ่งวาดเป็นรูปคนและสัตว์ ภาพเขียนบนผนังถ้ำอัลต้ามิรา (Alta Mira) ประเทศสเปน ภาพเขียนทั้งสองแห่งมีอายุประมาณ 150,000–10,000 ปี วาดด้วยถ่านและสีจากหินที่ฟุ่กร่อน นำมาบดเป็นผงผสมยางไม้ ภาพเขียนเหล่านี้ อาจเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมทางความเชื่อมากกว่าศิลปะ แต่ภาพเหล่านี้ก็แสดงความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ออกมาอย่างอิสระด้วยรูปทรงที่งดงาม ซึ่งเป็นพื้นฐานของการสร้างงานศิลปะที่ได้รับความบันดาลใจมาจาก คน สัตว์ และวัตถุที่อยู่ใกล้ตัว โดยที่ยังคงรูปทรง(form)ของคน สัตว์ และวัตถุที่เป็นโครงสร้างหลักไว้ ซึ่งเป็นกระบวนการเบื้องต้นของการสร้างงานศิลปะแบบเหมือนจริงของตะวันตก

การทำสีเขียนภาพแบบดั้งเดิมนั้นนำดิน หิน มาทุบให้เป็นก้อนเล็ก ๆ แล้วใส่ลงไปในพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นแอ่งหรือเป็นหลุม ใช้หินเนื้อแข็งบด (grinding stone) ให้ละเอียดเป็นผง หรือใช้เปลือกไม้เป็นรางบดให้ละเอียด คงทำกันทั่วไปทุกภูมิภาคของโลในช่วงเวลาร่วมสมัยกัน เช่น ชนพื้นเมืองหรือชาวอะบอริจิน

(Aborigine) ในประเทศออสเตรเลียบดดินให้เป็นผงแล้วผสมยางไม้เขียนรูปบนเปลือกไม้(bark painting) ใช้น้ำและกาวเป็นตัวละลายและเชื่อมเนื้อสีให้ติดกับผิวพื้นที่เขียนรูป เช่น แผ่นหิน เปลือกไม้ และหนังสัตว์ เฉพาะสิ่งที่ใช้เป็นตัวเชื่อม (medium) นั้นใช้ทั้งยางมะขวิด ยางมะเดื่อ น้ำผึ้ง น้ำอ้อย จนถึงไขแดงอย่างที่ชาวยุโรปใช้ผสมสีฝุ่นวาดรูปเมื่อต้นคริสต์ศักราช ช่างไทยเรียกสิ่งที่ใช้ผสมสีเหล่านี้ว่า

มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์คงใช้เปลือกไม้ เปลือกหอยเป็นจานสี พู่กันคงใช้เปลือกไม้ทุบให้ปลายแตกเป็นเส้น อย่าง หรือ

ของช่างไทยโบราณ ก่อนใช้ขนกระรอก ขนหมู ขนกระทาย หรือขนวัว มามัดรวมกันแล้วใช้ไม้ทำเป็นด้ามเพื่อให้จับถนัด ต่อมาจึงหุ้มขนสัตว์ด้วยเปลือกโลหะให้ติดกับด้าม ซึ่งทำด้วยไม้หรือวัสดุสังเคราะห์อย่างพู่กันที่ใช้กันในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ใช้วัตถุพื้นถิ่น (indigenous materials) เขียนและวาดภาพตามผนังถ้ำและเพิงผานั้น พบทั่วไปทั้งในดินแดนตะวันตกและตะวันออก เฉพาะในประเทศไทย ได้พบภาพเขียนสมัยก่อนประวัติศาสตร์หลายแห่ง เช่น ภาพเขียนบนหน้าผาภูปลาร้าในเขต อำเภอบ้านฝาง ลานสัก บ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ภาพเขียนผนังถ้ำที่อำเภอบ้านฝาง จังหวัดอุตรธานี ภาพเขียนที่ถ้ำลิ้นผา ไกลน้ำทะเล ตำบลเขาบันยาศิ อำเภอมือง จังหวัดพังงา ภาพเขียนสมัยก่อนประวัติศาสตร์เหล่านี้วาดด้วยสีแดงปนดำ สีแดง สีดำ เป็นรูปคน วัว ปลา มักวาดเส้นรอบนอก (out line) เป็นรูปทรงแล้วระบายสีเป็นส่วนๆ ลักษณะเป็นภาพเอ็กซ์-เรย์ (X-ray style) ที่มองเห็นภายในคล้ายกับภาพเขียนของชาวอะบอริจินในประเทศออสเตรเลีย ภาพเหล่านี้คงเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อ พิธีกรรม และเป็นภาพบันทึกเหตุการณ์มากกว่าการแสดงออกทางศิลปะ

ต่อมามนุษย์ยังนำวัตถุจากธรรมชาติทั้งพืชและสัตว์มาใช้ประโยชน์อีกหลายอย่าง เช่น การนำหนังสัตว์มาทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม นำเส้นใยพืชมาทอผ้า นำใบไม้มาสานเป็นเครื่องสวมศีรษะ

งานศิลปหัตถกรรมแสดงถึงความสามารถและการพัฒนาทางสติปัญญาของมนุษย์ยุคหินใหม่ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ ซากเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขัดที่พบใกล้กับโครงกระดูกยุคหินใหม่ที่ถ้ำแห่งหนึ่งในอำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี แสดงให้เห็นว่ามนุษย์สามารถทำเครื่องจักสานมาแล้วราว 4,000 ปี เก่าแก่กว่าเครื่องจักสานที่พบในทวีปแอฟริกาและทวีปอเมริกา

ช่วงเวลาที่มนุษย์มีความสามารถในการสร้างสรรค์งานศิลปหัตถกรรมสูงยุคหนึ่งคือ มนุษย์ยุคนี้สามารถนำแร่ธาตุจากธรรมชาติมาทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ทั้งที่นำมาแปรรูปโดยไม่ต้องหลอมและชนิดที่หลอมเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ด้วยการใช้ไฟและแม่พิมพ์ นักโบราณคดีได้พบ ขวานทองแดงที่บ้านโนนนกทา อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น เมื่อ พ.ศ. 2511 ซึ่งเป็นขวานที่ทำจากทองแดงธรรมชาติ โดยนำทองแดงธรรมชาติมาทุบเป็นหัวขวานโดยไม่ต้องใช้ไฟ ในขณะที่เดียวกันก็พบเบ้าหรือแม่พิมพ์สำหรับหล่อสำริดที่บ้านนาดี อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น แสดงว่าคนก่อนประวัติศาสตร์เมื่อประมาณ 4,000 ปีมาแล้ว สามารถทำเครื่องมือเครื่องใช้โลหะได้แล้ว

ต่อมาในสมัยประวัติศาสตร์เริ่มเมื่อประมาณ พันปีมาแล้ว ยุคที่มนุษย์มีความสามารถในการสร้างงานศิลปหัตถกรรมหลายชนิดได้ดี เช่น เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน หัตถกรรมโลหะ และการถักทอ กรรมวิธีในการทำงานศิลปหัตถกรรมของมนุษย์สมัยประวัติศาสตร์คงได้รับการสืบทอดมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และอาจสืบทอดกันเรื่อยมาจนปัจจุบัน เช่น การทำเครื่องปั้นดินเผาด้วยการตีด้วยไม้และหินดู แล้วเผากลางแจ้งไม่ต้องใช้เตา ซึ่งปัจจุบันนี้ก็ยังคงทำกันอยู่ในหลายท้องถิ่น เช่น การทำเครื่องปั้นดินเผาที่บ้านคำอ้อ ตำบลคำอ้อ อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี บ้านหม้อ ตำบลบ้านหม้อ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม นอกจากนี้ยังมีหัตถกรรมโลหะที่ใช้กรรมวิธีการหล่ออย่างง่าย ๆ ที่อาจจะทำกันมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ แม้ในปัจจุบันก็ยังไม่เปลี่ยนแปลง

มากนัก ได้แก่ หัตถกรรมโลหะที่บ้านปะอ่าว ตำบลหนองขอน อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

ดังกล่าวแล้ว จะเห็นว่าดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และพัฒนาความรู้ความสามารถในการทำเครื่องมือเครื่องใช้ด้วยมือหรือที่เรียกว่าให้ก้าวหน้าเรื่อยมาเป็นลำดับ

การทำเครื่องมือเครื่องใช้ประเภทหัตถกรรมมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานของมนุษย์ จึงทำกันทั่วไปในทุกภูมิภาคของโลก เช่น หัตถกรรมในวัฒนธรรมฮาร์ป้า (The Harappa Culture: 2400-2000 BC.) ในประเทศอินเดีย พบเครื่องปั้นดินเผาจำนวนมาก เช่น ดินเผารูปคนนั่งผ้าและมีภาชนะเทินศิระ อาจเป็นเครื่องจักสาน ส่วนเครื่องนุ่งห่มนั้นเป็นหลักฐานที่แสดงว่ามีการทอผ้าใช้แล้ว จึงเป็นไปได้ว่ามีการทำเครื่องจักสานและทอผ้าไปด้วยเช่นกัน เพราะการทอผ้าใช้กลวิธีที่คล้ายคลึงกับการสาน เพียงแต่เปลี่ยนจากการสานด้วยตอกมาเป็น การสานด้วยเส้นใย ด้าย หรือเส้นไหม ต่อมาในยุคที่มีการค้าขายระหว่างประเทศ เครื่องจักสานประเภท “ อาจเป็นภาชนะสำคัญในการขนส่งสินค้าทางบก นอกจากนี้ในวัฒนธรรมตะวันตก เช่น วัฒนธรรมอียิปต์โบราณ กรีซ และโรมัน พบงานศิลปหัตถกรรมที่มีคุณภาพสูงหลายชนิด เช่น เครื่องปั้นดินเผา เครื่องโลหะ งานแกะสลักศิลปหัตถกรรมเหล่านี้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่ได้รับการพัฒนาเรื่อยมาทุกยุคทุกสมัย จนถึงยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่ศิลปหัตถกรรมซบเซาไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง

ดังกล่าวแล้ว แสดงให้เห็นว่าศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุหรือวัตถุวัฒนธรรมที่เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองหรือความเสื่อมของชุมชนผู้เป็นเจ้าของหรือกลุ่มชนผู้สร้าง ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทต่าง ๆ

การแบ่งประเภทงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านอาจแบ่งตามประเภทของวัตถุดิบ เช่น เครื่องจักสาน เครื่องปั้นดินเผา เครื่องไม้ เครื่องโลหะ หรือแต่งตามประเภทการใช้สอย เช่น เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ในครัวเรือน

เครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ หรือแบ่งตามกลวิธีการผลิต เช่น ภาพเขียน รูปปั้นหล่อและแกะสลัก สิ่งก่อสร้าง เครื่องปั้นดินเผา ในนี้จะแบ่งตามกรรมวิธีการสร้างงานได้ดังนี้

ภาพเขียน ได้แก่ภาพวาดระบายสี ตามโบสถ์ วิหาร หอไตร ศาสนสถาน อาคาร เรือ ล้อ ภาพเขียนพื้นบ้านมีรูปแบบ เนื้อหา เฉพาะถิ่นตามความนิยมของแต่ละสกุลช่าง เช่น ในล้านนาหรือภาคเหนือ มักวาดเรื่องราวในพุทธศาสนาตามผนังในวิหาร แต่ภาคอีสานนิยมวาดนิทานพื้นบ้าน หรือชาดกไว้บนผนังด้านนอกและด้านในสิมหรือโบสถ์ รูปแบบของภาพเขียนบนเหล่านี้จะต่างกันไปตามความนิยมที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ส่วนมากเป็นฝีมือช่างพื้นบ้านที่แสดงออกอย่างเรียบง่ายและชัดเจน

งานปั้น หล่อ และแกะสลัก ได้แก่ งานปั้นด้วยดินเหนียว ปูน ไม้แกะสลัก และรูปหล่อโลหะ ได้แก่ พระพุทธรูป รูปเคารพ และลวดลายตกแต่งประติมากรรมพื้นบ้านเหล่านี้มีรูปแบบที่แตกต่างกันไปตามความนิยมของแต่ละถิ่น เช่น ชาวบ้านภาคอีสานนิยมนำไม้มาแกะสลักเป็นพระพุทธรูปเล็กๆ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ชาวล้านนานิยมทำปูนปั้นเป็นรูปและลวดลายตกแต่งอาคารพุทธศาสนา ส่วนงานหล่อโลหะมักหล่อเป็นพระพุทธรูปทองเหลืองและสัมฤทธิ์ เช่น การปั้นหล่อพระพุทธรูปบ้านช่างหล่อ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ บ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ และการหล่อเครื่องมือเครื่องใช้ทองเหลืองบ้านปะอาว อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

อาคารและสิ่งก่อสร้าง ได้แก่ การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย อาคารพุทธศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ หอไตร หอระฆัง ศาลาท่าน้ำ สฎูป เจดีย์ สิ่งก่อสร้างเหล่านี้มีรูปแบบแตกต่างกันไป เช่น เรือนกาแลของภาคเหนือ ต่างจากเรือนปั้นหยา และเรือนบลานอของภาคใต้ ส่วนภาคอีสานต่างจากโบสถ์และวิหารภาคเหนือ รูปแบบ กรรมวิธีการก่อสร้างตามแบบอย่างที่สืบทอดกันมาในแต่ละกลุ่มชน จนมีรูปแบบเฉพาะถิ่นที่สอดคล้องกับการใช้สอย จนมีเอกลักษณ์ชัดเจน สถาปัตยกรรมชาวบ้าน

นักวิชาการบางคนเรียก (vernacular architecture indigenous architecture)

เครื่องปั้นดินเผา ได้แก่ งานปั้นดินแล้วเผาไฟให้เนื้อดินแกร่งสุดเป็นสีอิฐหรือสีหม้อใหม่ ทำกันทั่วไปทุกภาค ทั้งที่ปั้นด้วยมืออย่างที่เรียกว่า และปั้นด้วยแป้นหมุน เผือกกลางแจ้งหรือเผาในเตาเผาบางแห่งสามารถเผาจนเนื้อแกร่ง เช่น เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา

เครื่องจักสาน ได้แก่ เครื่องจักสานไม้ไผ่ ซึ่งทำกันแพร่หลายที่สุด มีทุกภาค แต่ละภาคมีเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะถิ่นแตกต่างกัน เช่น ในภาคเหนือนักทำเครื่องจักสานเป็นภาชนะเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น ก่องข้าว แอบข้าว และเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันอีกหลายชนิด เช่นเดียวกับภาคอื่นๆ ที่ทำเครื่องจักสานกันทั่วไป โดยเฉพาะภาคใต้นิยมสานเครื่องจักสานด้วย ต้นกระจูด ใบลำเจียก ใบเตย และย่านลิเภา

เครื่องถักทอ ได้แก่ งานทอผ้าและการถักทอประเภทต่างๆ เฉพาะงานทอผ้านั้น แต่ละภาคแต่ละถิ่นมีกรรมวิธีการทอและรูปแบบต่างกันไป เช่น การทอผ้าเป็นตัวหนังสือของบ้านนาหมื่นศรี อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง การทอผ้าขิด มัดหมี่ ผ้าไหมในภาคอีสาน

เครื่องรัก ได้แก่ เครื่องใช้ที่นำเครื่องจักสาน เครื่องไม้ มาเคลือบด้วยยางรัก มักเรียกว่า งานเครื่องรักมีทำกันในหลายประเทศในเอเชีย เช่น จีน ญี่ปุ่น พม่า และไทย กรรมวิธีการโดยทั่วไปคล้ายคลึงกัน แต่รูปทรง ลวดลาย แตกต่างกันไปตามความนิยมของแต่ละชาติ

เครื่องโลหะ การเรียกงานศิลปหัตถกรรมที่ผลิตจากโลหะชนิดต่างๆ เช่น เหล็ก ทองเหลือง สำริด เงิน ทองคำ เครื่องโลหะเหล่านี้มีกลวิธีการผลิตแตกต่างกันไป อาจเป็นการแปรรูปโลหะอย่างง่าย ๆ เช่น การตีเหล็กเป็นมีด พร้า เคียว จนถึงการผลิตทองคำเป็นทองรูปพรรณที่ต้องใช้ความละเอียดประณีตเป็นพิเศษ

เครื่องหนัง ศิลปหัตถกรรมที่แปรรูปหนังสัตว์เป็นเครื่องใช้หรือส่วนประกอบการแสดงพื้นบ้าน

เช่น ใช้ทำเป็นตัวหนังสือใหญ่ ตัวหนังสือสูง ตัวหนังสือสองชนิดนี้เป็นการประสานกันระหว่างความสามารถเชิงช่างให้สอดคล้องกับความรู้ด้านศิลปะการแสดง

เครื่องไม้ ศิลปะหัตถกรรมที่นำไม้มาแปรรูปเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับตกแต่ง เครื่องบูชา เช่น นำไม้มาทำเกวียน เรือ หรือแกะสลักไม้เป็นหย่องหน้าต่างบ้าน แกะเป็นภาแลของเรือนกาแล แกะสลักไม้เป็นสัตว์พันธุ์ ตุง ของภาคเหนือ จนถึงการแกะสลักไม้เป็นพระพุทธรูปและรูปเคารพต่างๆ

ประเภทเบ็ดเตล็ด ได้แก่ งานศิลปะหัตถกรรมที่ต่างจากประเภทใหญ่ ๆ ดังกล่าวแล้ว เช่น งานแกะสลักเครื่องสด งานแทงหยวก งานใบตอง งานกระดาษ แต่ละประเภทมีกรรมวิธีการทำและรูปแบบต่างกันไป

ดังกล่าวแล้วจะเห็นว่าศิลปะหัตถกรรมเป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่และวัตถุประสงค์ในการผลิตก็ต่างจากศิลปะประเภทอื่น สิ่งเหล่านี้เป็นคุณลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากงานศิลปะหัตถกรรมชั้นสูงและงานศิลปกรรมประเภทอื่นๆ ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านมีลักษณะเฉพาะดังนี้

1. อาจทำเพื่อใช้สอยในครัวเรือนตามสภาพการดำรงชีวิต หรือเพื่อแลกเปลี่ยนกับปัจจัยการดำรงชีพอื่น ๆ ที่ไม่สามารถผลิตได้ในครัวเรือนของตน หรือผลิตจำหน่ายเป็นอาชีพในลักษณะหัตถกรรมในครอบครัว เช่น ครอบครัวที่มีความสามารถในการทำเครื่องจักสานแต่ไม่มีอาชีพทำนา ทำไร่ อาจจะทำเครื่องจักสานเพื่อแลกเปลี่ยนกับข้าวเปลือก ผัก ผลไม้ จากเพื่อนบ้าน หรือช่างปั้นหม้อ อาจปั้นหม้อหรือเครื่องปั้นดินเผาแลกเปลี่ยนปัจจัยการดำรงชีพหรือทำเป็นอาชีพในครอบครัวของตนเอง งานศิลปะหัตถกรรมเหล่านี้มักไม่ผลิตจำนวนมากเหมือนผลผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรม

2. งานศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านต้องทำขึ้นด้วยมือหรือเครื่องมือที่สร้างขึ้นเอง เช่น การปั้นหม้อ หม้อน้ำ ด้วยการใช้มือและหินตุ้ หรือปั้นด้วยแป้นหมุน(มอน) ที่ทำขึ้นเอง หรือการหล่อหลอมโลหะที่มีกรรมวิธีและใช้เครื่องมือที่ทำขึ้นเอง เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้ทำให้ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านผลิตได้จำนวนไม่มากนัก

ทำให้ราคาของงานหัตถกรรมไม่เปลี่ยนแปลงมากเกินไป ชาวบ้านสามารถคุมราคาและคุมปริมาณการผลิตให้สอดคล้องกับความต้องการ

3.

ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้าน

แทบทุกประเภทจะมีกระบวนการและกรรมวิธีการผลิตที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ดังนั้น แต่ละท้องถิ่นจึงมีกรรมวิธีและขั้นตอนการผลิตเฉพาะกลุ่ม แม้จะผลิตสิ่งของเครื่องใช้ประเภทเดียวกันก็ตาม เช่น กรรมวิธีการปั้นหม้อน้ำของภาคเหนือจะต่างจากกรรมวิธีการปั้นหม้อน้ำของภาคใต้ นอกจากกระบวนการผลิตที่แตกต่างกันแล้ว ผลผลิตที่ได้มักมีรูปแบบที่แตกต่างกันด้วย

4.

ทำให้

ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านหลายชนิดมีรูปแบบและลักษณะเฉพาะถิ่นที่แตกต่างกัน เช่น การทำเครื่องจักสานในภาคใต้ มักสานด้วย กระจูด ย่านลิเภา และใบลำเจียก ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่มีมากในภาคใต้ ทำให้เครื่องจักสานเหล่านี้มีรูปแบบต่างไปจากเครื่องจักสานไม้ไผ่หรือเครื่องจักสานหวายที่สานในภาคอื่นๆ

5.

เกิดจากองค์ประกอบ

สำคัญหลายประการ เช่น เกิดจากความต้องการใช้สอยตามสภาพการดำรงชีวิตของกลุ่มชน เช่น ภาชนะสำหรับข้าวเหนียวหนึ่งที่เรียก หรือ และ ภาชนะที่ใช้กันในกลุ่มชนที่บริโภคข้าวเหนียวในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและกลุ่มชนเชื้อสายลาวที่กระจายอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ กรรมวิธีการสานและรูปแบบของก่องข้าวและกระติบต่างกันไปตามความนิยมด้านความงามของแต่ละกลุ่มชน นอกจากนี้ ลักษณะเฉพาะถิ่นยังเกิดจากชนบประเพณี คติความเชื่อของกลุ่มชน เช่น การทำตุ้หรือธงในภาคเหนือ ซึ่งนิยมทำตุ้เพื่อใช้ในงานพิธีต่างๆ ตามความเชื่อที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ เช่น ตุ้กระด้างสร้างถวายเป็นพุทธรูป ตุ้ใจ หรือตุ้ไชยไช้แขวนตกแต่งอาคารบ้านเรือน ตุ้สามหางในงานศพ เป็นต้น

นอกจาก ลักษณะเฉพาะของศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านดังกล่าวแล้ว ผู้ที่สร้างงานหรือผู้ผลิตงานเป็น

องค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมีลักษณะเฉพาะต่างจากศิลปกรรมประเภทอื่น

ลักษณะเฉพาะของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมีลักษณะเฉพาะถิ่นแตกต่างกันไปตามถิ่นกำเนิด แหล่งผลิต รูปแบบกรรมวิธีการผลิต วัตถุประสงค์ และชนบประเพณี ความเชื่อ วิถีชีวิตของกลุ่มชน องค์ประกอบเหล่านี้ทำให้ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมีลักษณะเฉพาะดังนี้

1.

อาจทำเพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ หรือสร้างเพื่อสนองความเชื่อ ชนบประเพณี เช่น ภาพเขียนบนผนังโบสถ์หรือสิม ตุง ธาตุ และสัตรีภัณฑ์ นอกจากนี้ ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่ประกอบกิจการแสดง เพื่อความบันเทิง สนุกสนานตามสภาพชีวิตและความนิยมของแต่ละท้องถิ่น เช่น การทำตัวหนัง สำหรับแสดงหนังตะลุง การทำเครื่องดนตรี

2.

เพื่อประโยชน์ใช้สอยสอดคล้องกับวิถีชีวิต ชนบประเพณี และความเชื่อของชุมชน

3.

เพราะศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นผลิตผลของชุมชนหรือกลุ่มชนที่มาจากชนบประเพณี ความเชื่อและความนิยมของผู้เสพและผู้สร้าง เป็นเสมือนสมบัติร่วมกันของชุมชนหรือกลุ่มชน ไม่ใช่ผลงานของช่างโดยตรงเหมือนผลงานจิตรศิลป์ในปัจจุบัน ที่สร้างขึ้นตามความต้องการ และความรู้สึกนึกคิดของศิลปิน ผู้ใช้ไม่สนใจว่า ใครเป็นผู้ทำให้ความสนใจกับประโยชน์ใช้สอยของสิ่งนั้นๆ เป็นสำคัญ มากกว่าชื่อเสียงของช่าง

4.

(local characteristic) เป็นคุณลักษณะสำคัญประการหนึ่ง อาจเกิดจากการใช้วัตถุดิบที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น เครื่องจักสานภาคใต้ สานด้วยต้นจูด ใบเตยทะเล หรือใบลำเจียก ย่านลิเภา วัตถุประสงค์เหล่านี้ไม่มีใครมีในภาคอื่น ทำให้เครื่องจักสานภาคใต้มีลักษณะเฉพาะถิ่นต่างจากเครื่องจักสานภาคอื่นหรือศิลปหัตถกรรมที่สร้างขึ้นในบางท้องถิ่นเท่านั้น เช่น

การทอผ้าขิด ผ้ามัดหมี่ เป็นศิลปหัตถกรรมที่มีลักษณะเด่นของภาคอีสาน นอกจากนี้ลักษณะเฉพาะถิ่นยังเกิดจากความนิยม ชนบประเพณีและวิถีชีวิตของแต่ละท้องถิ่นด้วย

เกิด

จากเหตุและปัจจัยต่างๆ ดังนี้

1.

เช่น เครื่องจักสานประเภทก่องข้าว กระติบ และภาชนะเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียว เช่น กลุ่มชนเชื้อสายไทยยวน ลื้อ ลาว ในภาคเหนือ กลุ่มชนเชื้อสายลาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และกลุ่มชนเชื้อสายลาวที่บริโภคข้าวเหนียวในภาคกลางบางถิ่น รูปแบบของก่องข้าวต่างกันไปตามความนิยมของแต่ละกลุ่มชนแต่ละท้องถิ่น

2.

เช่น ภาชนะจักสานที่สานด้วยหวายหรือผิวกลาของชาวบ้านอำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราชที่เรียกว่า สำหรับใส่พืชผลหาบออกมาจากสวนหรือไร่นั้น มีรูปแบบเฉพาะถิ่นต่างไปจากภาชนะประเภทหวายหรือกระบุงที่ใช้กันทั่วไป รูปแบบเฉพาะถิ่นดังกล่าวเกิดจากความต้องการใช้สอยเฉพาะถิ่น ช่างจึงสร้างรูปแบบให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน

3.

เช่น เครื่องจักสานภาคใต้มักสานด้วยกระจูด ลำเจียก และย่านลิเภา ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่มีมากในภาคใต้ วัตถุประสงค์มีอยู่เฉพาะถิ่นเหล่านี้ ทำให้เครื่องจักสานมีรูปแบบและการใช้สอยต่างไปจากเครื่องจักสานภาคอื่นๆ

4.

เช่น ผู้หญิงชาวบ้านเชื้อสายพวน ยวน นิยมนุ่งซิ่นลายขวางลำตัวและเสริมความงามของซิ่นที่เชิงหรือตีนซิ่นด้วยผ้าทอเป็นลวดลายพิเศษด้วยการจก และเรียกผ้าชนิดนี้ว่า และเรียกผ้าที่เชิงหรือต่อตีนซิ่นด้วยผ้าชนิดนี้ว่า ซึ่งต่างจากชาวบ้านเชื้อสายลาวในภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่นิยมนุ่งซิ่นที่มีลายขนานกับ

ลำตัว อาจจะเป็นผ้ามัดหมี่ หรือขีดสลักกับมัดหมี่ ไม่มี ดินชั้นหรือมีดินชั้นแคบๆ เพื่อกันดินชั้นขาดเท่านั้น

ดังกล่าวมาแล้ว จะเห็นว่า ศิลปหัตถกรรม พื้นบ้านสร้างขึ้นเพื่อสนองวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของ ชาวบ้านแทบทั้งสิ้น จึงเป็นวัตถุของวัฒนธรรมของ ประชาชนทั่วไป (popular culture) จึงมีลักษณะเฉพาะ ตามถิ่นต่างๆ กัน

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในโลกปัจจุบัน

การศึกษาเรื่องศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไม่ควร จำกัดเฉพาะของไทยเท่านั้น หากศึกษาให้กว้างออกไป ในโลกสากลจะช่วยให้เห็นภาพของศิลปหัตถกรรม พื้นบ้านชัดยิ่งขึ้น เพราะวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรม พื้นบ้านแทบทั่วโลกมีลักษณะคล้ายคลึงกันแทบทั้งสิ้น ความเสื่อมถอย ล้วนมาจากผลกระทบที่คล้ายกัน เช่น ผลกระทบที่เกิดจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมใน คริสต์ศตวรรษที่ 19 ส่งผลกระทบไปทั่วโลก โดยเฉพาะในประเทศอังกฤษซึ่งมีความก้าวหน้าทาง อุตสาหกรรมมาก ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ให้ความสนใจ ผลผลิตภัณฑ์ทางอุตสาหกรรมมากกว่างาน หัตถกรรมดั้งเดิม ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ช่างฝีมือ ลดจำนวนลงและคุณภาพของงานศิลปหัตถกรรมด้อย ลงเรื่อยๆ สภาวะเช่นนี้สร้างความวิตกกังวลให้กับผู้ ที่มองเห็นคุณค่าทางศิลปะและสุนทรีย์ภาพของงาน ศิลปหัตถกรรม จึงเกิดขบวนการศิลปหัตถกรรมขึ้น ดังกล่าวแล้ว ปัจจุบัน หลายประเทศในยุโรปยังให้ ความสนใจและสนับสนุน ส่งเสริม ให้มีการสร้างงาน ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในหลายประเทศ เช่น อังกฤษ เยอรมัน รัสเซีย โปแลนด์ รวมถึงประเทศตุรกี บราซิล เม็กซิโก และประเทศในเอเชีย เช่น จีน ญี่ปุ่น เกาหลี ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย และไทย การสร้างงาน ศิลปหัตถกรรมในประเทศต่างๆ เหล่านี้มักเปลี่ยน รูปแบบ วัตถุดิบ กลวิธี ไปตามการใช้สอย

หลายประเทศพยายามส่งเสริมให้มีการจัดตั้ง องค์กรเพื่อส่งเสริมงานศิลปหัตถกรรม เช่น มีการตั้ง (The Crafts Council) ขึ้นในประเทศ อังกฤษ เดนมาร์ก สวิสเซอร์แลนด์ เนเธอร์แลนด์ สหรัฐอเมริกา บางประเทศไม่มีการสอนในโรงเรียน

โดยตรง แต่เปิดสอนหรืออบรมแก่ผู้สนใจโดยสมาคม หรือสหภาพหัตถกรรมในประเทศนั้นๆ แต่ก็มีหลาย ประเทศสอนหัตถกรรมจักสานในโรงเรียนของรัฐ เช่น The French state basketry school (Ecole Nationale d' Osierculture et de Vannerie) ในประเทศฝรั่งเศส The Polish Basketry school ในประเทศโปแลนด์ เสียหายที่แต่เดิมมีการสอนจักสานในระดับประถมของ ไทยแต่ล้มเลิกไป ทั้งนี้เพราะรัฐเห็นว่าเป็นเรื่องลำสมัย ทั้งที่สามารถปรับให้เข้ากับยุคสมัยได้ อย่างที่หลาย ประเทศส่งเสริมให้สร้างงานจักสานในรูปแบบของ

เช่น สภาหัตถกรรม(The Crafts Council) ของอังกฤษ ส่งเสริมให้มีการจัดแสดงงานจักสาน สร้างสรรค์หลายครั้งทั้งในประเทศและต่างประเทศ ระหว่าง ค.ศ.1999-ค.ศ.2000 จัดพิมพ์วารสารหัตถกรรม (Crafts Magazine) ซึ่งหลายประเทศมีวารสารหัตถกรรม เป็นของตน เช่น American Craft Magazine และ Fiber arts Magazine ในประเทศสหรัฐอเมริกา Basketry News ประเทศญี่ปุ่น The Object ในประเทศออสเตรเลีย วารสารเหล่านี้ช่วยเผยแพร่การเคลื่อนไหวของศิลปิน สาขานี้และเป็นสื่อให้ผู้สนใจรู้ว่า มีการแสดง ศิลปหัตถกรรมร่วมสมัยที่ใดบ้าง มีแหล่งผลิต ร้าน จำหน่ายวัสดุอุปกรณ์ และมีการเรียน การสอน และ อบรมที่ใดบ้าง

ตัวอย่างของศิลปหัตถกรรมที่พัฒนามาเป็น งานศิลปะสมัยใหม่คือ ซึ่งแต่เดิมผลิต จากวัตถุดิบธรรมชาติเป็นหลัก ศิลปินร่วมสมัยเปลี่ยน มาใช้เส้นใยสังเคราะห์ พลาสติก และโลหะ เปลี่ยน วัตถุประสงค์จากการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน มา เป็นสร้างขึ้นสนองความรู้สึกนึกคิดของศิลปิน เช่นเดียวกับงานจิตรศิลป์อื่นๆ งานจักสานร่วมสมัย จึงเป็นงานประติมากรรมสามมิติสามมิติ (three-dimensional) ของศิลปิน แต่มีพื้นฐานมาจากงาน จักสาน ผลงานศิลปะลักษณะนี้ยังไม่แพร่หลายและ ได้รับการยอมรับมากนัก

ศิลปินในปัจจุบันมีความรู้สึกและความคิด เกี่ยวกับเครื่องจักสาน แตกต่างกันไป เช่น บางคน เห็นว่าเครื่องจักสานเป็นภาชนะขนส่ง(container) ประจำกายของมนุษย์ที่สำคัญมาแต่โบราณ ทุกวันนี้

ก็ยังปรากฏอยู่ สิ่งเหล่านี้มีรูปแบบ จังหวะ ผิว(texture) ที่งดงาม หากนำมาประยุกต์ให้ตรงกับแนวคิดของตน ก็เป็นงานทัศนศิลป์ที่น่าสนใจอีกประเภทหนึ่ง ศิลปินบางคนเห็นว่า งานจักสานเป็นประติมากรรมแห่งการ ถักทอและเป็นงานสถาปัตยกรรมที่มีโครงสร้างมั่นคง แข็งแรง การสอดสาน ผูกมัดกันของวัสดุนั้นมีกำลัง มหาศาลหากเทียบกับขนาดและสัดส่วนของมัน ศิลปินแต่ละคนได้รับความรู้สึกนึกจากเครื่องจักสานแตกต่างกันไป รวมทั้งสถาปนิกสมัยใหม่ นำการสอดขัดกันเป็น จังหวะและมั่นคงมาประยุกต์เป็นโครงสร้างอาคาร

แนวคิด รูปแบบ กลวิธีการสร้างงานจักสาน สร้างสรรค์ของศิลปินร่วมสมัยแตกต่างกัน มีทั้งอิงกับ รูปแบบ กลวิธีการสานแบบดั้งเดิม แต่เปลี่ยนวัสดุ บางคนใช้ลวดลายอิสระตามความคิดของตน ไม่เหมือน ลวดลายแบบประเพณีดั้งเดิม เช่น เกี่ยวกับการ เลือกใช้วัสดุก็แตกต่างกันไป บางคนยังคงใช้วัตถุดิบ ตามธรรมชาติ เช่น ไม้ไผ่ หวาย ฝ้าย กล้วยไม้ บางคนเปลี่ยนมาใช้ลวด เหล็ก สังกะสี ทองแดง พลาสติก เส้นใยสังเคราะห์ ขนาดของงานที่สร้างขึ้นอาจมีขนาดเล็กเพียงไม่กี่เซนติเมตร จนถึงงานขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นกลางแจ้งสูงหลายเมตร

ศิลปินในคริสต์ศตวรรษที่ 20 จำนวนไม่น้อย ให้ความสนใจกับงานศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีอยู่ หลากหลาย ก่อให้เกิดประกายความคิดในการสร้าง งานศิลปกรรมด้วย รูปทรง กลวิธี พื้นผิว(texture)และ เลือกใช้วัสดุอย่างอิสระ ทำให้ได้ผลงานศิลปะแบบใหม่ นอกจากนี้ศิลปินบางคนกลับนำอิทธิพลทางความคิด จากศิลปะลัทธิสำแดงพลังอารมณ์แนวนามธรรม (Abstract Expressionist) ทำให้ศิลปินเส้นใย(fiber artist)ละทิ้งกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการสานแบบประเพณี มาให้ความสำคัญกับรูปทรง ลวดลาย พื้นผิว และ พื้นที่ว่าง(space) อย่างอิสระไม่ติดอยู่ในกฎเกณฑ์ ศิลปินที่สร้างสรรค์ผลงานลักษณะนี้มีอยู่ในหลาย ประเทศ เช่น Dail Behennah, Jackie Binns, Fioa Bullock ชาวอังกฤษ John Garrett, Barbara Cooper, Marry Giles, ชาวอเมริกัน Joleen Gordon ชาวแคนาดา Z. Wcislo ชาวโปแลนด์ Birgitta Wenden ชาวสวีเดน Roland Seguret ชาวฝรั่งเศส Keiko

Takeda, Hisako Sekijima และ Jiro Yonezawa ชาว ญี่ปุ่น

หัวใจสำคัญของงานศิลปะหัตถกรรมร่วมสมัย โดยเฉพาะงานจักสาน เครื่องปั้นดินเผา และเครื่อง ถักทอนั้น

แต่ก็

มีศิลปินจำนวนไม่น้อยที่นำกลวิธี รูปแบบ ของ ศิลปะหัตถกรรมแบบประเพณีนิยมในอดีตมา ประยุกต์ใช้กับงานสมัยใหม่ เช่น นำลวดลายจักสาน แบบดั้งเดิมผสมกับลวดลายอิสระเพื่อให้ได้รูปทรงตาม ความต้องการของศิลปิน บางคนอาจใช้ลวดลายอิสระ ทั้งหมด เช่นเดียวกับการเลือกใช้วัสดุ ศิลปินบางคนใช้ วัสดุธรรมชาติ เช่น ไม้ไผ่ หวาย แก้ววัลย์ กิ่งไม้ ดิน หิน ทั้งหมด หรือผสมกันระหว่างวัสดุเหล่านี้กับโลหะ เช่น ทองแดง เหล็ก สังกะสี ลวด หรือใช้เส้นใย สังเคราะห์ หรือใช้โลหะทั้งหมด เช่น ใช้แผ่นทองแดง เหล็ก สังกะสี สานให้เป็นรูปทรงแทนการใช้ดอ

การเปลี่ยนแปลงแนวคิดนี้ทำให้งาน ศิลปะหัตถกรรมไม่ใช่งานประยุกต์ศิลปะที่สร้างเพื่อใช้ สอย หากแต่เป็นงานวิจิตรศิลป์เช่นเดียวกับงาน ประติมากรรมหรืองานสามมิติ คุณค่าของงานเหล่านี้ มิได้ขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอยแต่อยู่ที่คุณค่าการ สร้างสรรค์ทางศิลปะ

อย่างไรก็ตาม ศิลปะหัตถกรรมร่วมสมัยใน ประเทศต่างๆเป็นอีกช่องทางหนึ่งของศิลปินที่จะ แสดงความรู้สึกนึกคิดของตนผ่านกลวิธีที่มีรากฐานมา จากงานศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านในอดีตมารังสรรค์ให้ เกิดงานศิลปกรรมรูปแบบใหม่ๆ

คุณค่าของศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้าน

การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศิลปะหัตถกรรม พื้นบ้านเป็นอีกแง่มุมหนึ่งที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจ และซาบซึ้ง สามารถศึกษาหาคุณค่าของศิลปะหัตถกรรม พื้นบ้านได้ดังนี้

1. ศิลปะหัตถกรรม พื้นบ้านเป็นผลงานแนวคิดการออกแบบอย่าง ตรงไปตรงมาเพื่อสนองประโยชน์ใช้สอยให้มากที่สุด มีรูปแบบแบบเรียบง่ายตามความสามารถของช่างที่

ไม่ได้ขัดเกลาด้วยวิชาการทางศิลปะหรือความรู้ที่เป็นหลักการกฎเกณฑ์ให้ความงามตามหลักวิชาสุนทรียศาสตร์ ประชาชนทั่วไปสามารถรับรู้ได้ไม่ยากต่างไปจากงานศิลปะประเภทอื่นๆ โดยเฉพาะจิตรกรรมที่ศิลปินมักอยู่ในกรอบของกฎเกณฑ์ ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ และจิตของศิลปิน ยากที่ประชาชนทั่วไปจะรับรู้ได้

2. ศิลปะสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิต ขนบประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม การแสดงออกทางสุนทรียภาพ (aesthetics expression) และรสนิยมของท้องถิ่นที่แตกต่างกัน เช่น ลวดลายผ้าจาก ผ้ามัดหมี่ และผ้ายกของแต่ละถิ่น แต่ละกลุ่มชนแตกต่างกัน เช่น รูปแบบของลายที่แตกต่างกันสะท้อนให้เห็นความเชื่อ รสนิยมด้านความงามของกลุ่มชนแตกต่างกัน แม้จะทอดด้วยกลวิธีเดียวกันก็ตาม

3. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านหลายประเภท แสดงให้เห็นความชาญฉลาดของช่างที่สามารถนำวัสดุดิบในท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างแยบยล เช่น ชาวบ้านในภาคใต้ นำใบจากอ่อนมาเรียงสอดเรียงกันแล้วทำเป็นเพื่อใช้ตักน้ำเช่นเดียวกับครุ หรือชาวบ้านเรียนรู้คุณสมบัติของพืชบางชนิดนำไปเลือก ใบ ดอก มาทำเป็นสีย้อมเส้นไหมและด้าย สำหรับทอผ้าให้เป็นสีสันต่างๆ หรือช่างไทยโบราณนำหินปูน(lime stone)มาเผาเพื่อไล่น้ำออกแล้วใช้น้ำพรมจะเกิดปฏิกิริยาทางเคมี ก้อนหินปูนจะแตกตัวเป็นผง เมื่อแห้งแล้วนำไปบดหรือตำและร่อนเอาแต่ผงปูนที่ละเอียดจะได้ปูนขาวสำหรับใช้งานต่างๆ เช่น นำไปผสมน้ำหมักให้คลายความเค็ม ผสมทราย เส้นใยพืชหรือกระดาษ ตำให้เข้ากันเป็นเนื้อเดียว เรียก ใช้ปั้นลวดลายประดับหน้าบัน ชุ่มประตู่ชุ่มหน้าต่าง ฐานเจดีย์ เมื่อปูนตำทำปฏิกิริยากับอากาศจะแห้งแข็งตัวเหมือนหินปูนอีกครั้งหนึ่ง นักวิชาการบางคนกล่าวว่า“

...”

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน : ประเด็นปัญหาและแนวทางการศึกษา

ประเด็นปัญหาที่ 1 ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในปัจจุบันไม่สามารถใช้เป็นเป็นหลักฐานที่แสดงวิวัฒนาการของวิถีชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เท่าที่ควร เพราะช่างไม่ได้ซึมซับเอาวัฒนธรรมท้องถิ่นมาเป็นองค์ประกอบในการกำหนดรูปแบบ ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านจึงไม่สะท้อนวิถีชีวิต ขนบประเพณี ความเชื่อ และรสนิยมท้องถิ่น ส่วนมากเป็นการผลิตจำหน่ายเป็นจำนวนมาก จึงเป็นเพียงสินค้าประเภทหนึ่งเท่านั้น

ประเด็นปัญหาที่ 2 ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านหลายชนิดไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตปัจจุบัน ไม่เกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จึงไม่สามารถใช้เป็นวัตถุวิวัฒนาการของชุมชนได้ เพราะกระบวนการผลิตรูปแบบ และประโยชน์ใช้สอยเปลี่ยนแปลงไป

แนวทางการศึกษา

1.

เช่น ศึกษาด้านมานุษยวิทยา ความเชื่อ ขนบประเพณี โดยใช้ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นฐานข้อมูล ต้องเลือกสรรงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านให้ตรงกับวัตถุประสงค์ และสนองประเด็นปัญหาต่างๆได้ เช่น ใช้ผ้าทอและการแต่งกายเพื่อศึกษาวิถีชีวิตของคนไทยเชื้อสายไทย ซึ่งอาจจะกว้างเกินไป เพราะชุมชนชาวไทยวนไม่ได้มีเฉพาะภาคเหนือ แต่กระจายอยู่ในหลายท้องถิ่นในภาคกลางด้วย ซึ่งแต่ละถิ่นอาจมีกระบวนการทอผ้า รูปแบบ ลวดลาย และการใช้ผ้าต่างกัน การเก็บข้อมูลและการอ่านเรื่องราว เนื้อหาจากผ้าทอมือ อาจให้นำหนักกับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตมากกว่าคุณค่าทางศิลปะ นอกจากนี้การเก็บตัวอย่างและข้อมูลต้องใช้ดุลพินิจให้ดี เพราะบางครั้งผู้ให้ข้อมูลอาจให้รายละเอียดหรือข้อมูลบางอย่างที่คลาดเคลื่อนได้ เช่นเกี่ยวกับการคัดสรรผ้าหรือเครื่องถักทอสำหรับใช้เป็นฐานอ้างอิงก็ต้องตรวจสอบเช่นเดียวกัน เพราะศิลปหัตถกรรมหรือ

ผ้าทอบางท้องถิ่นมีอิทธิพลภายนอกปะปนอยู่ จึงจำเป็นต้องพิจารณาให้รอบคอบ

2. เป็นการสร้างกรอบการศึกษาให้แคบลง จะช่วยให้ศึกษาเชิงลึกได้มากขึ้น เช่น ศึกษาเรื่องเครื่องปั้นดินเผาบ้านทุ่งหลวง อำเภอคีรีมาศ จังหวัดสุโขทัย แทนที่จะศึกษาเครื่องปั้นดินเผาภาคกลางหรือภาคเหนือซึ่งกว้างเกินไป หากต้องการศึกษาเชิงลึกด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ เช่น ศึกษากระบวนการผลิต รูปแบบ โดยใช้ข้อมูลทางวัฒนธรรมเป็นส่วนประกอบ

3. ผสมผสานแนวทางที่ 1 และ 2 รวมกัน จำเป็นต้องสืบค้นด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบประเพณี ความเชื่อของชุมชนที่แสดงออกผ่านงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

4.

เป็น

วิธีการศึกษาที่น่าสนใจ เพราะสามารถแสวงหาองค์ความรู้ใหม่ได้จากการเปรียบเทียบและวิเคราะห์ แต่ต้องระวังให้อยู่ในกรอบเดียวกันหรือประเภทเดียวกัน หากต้องการเปรียบเทียบเครื่องจักสานไม้ไผ่ภาคเหนือกับเครื่องจักสานไม้ไผ่ภาคใต้สามารถทำได้ แต่ถ้าศึกษาเปรียบเทียบระหว่างเครื่องปั้นดินเผากับผ้าทอนั้นเป็นไปได้ไม่ได้ เพราะกระบวนการผลิต การใช้วัสดุต่างกันอย่างสิ้นเชิง การศึกษาลักษณะนี้สามารถศึกษาเปรียบเทียบศิลปหัตถกรรมข้ามประเทศหรือข้ามภูมิภาคก็ได้ เช่น ศึกษาเปรียบเทียบเครื่องจักสานไทยกับเครื่องจักสานประเทศเวียดนาม หรือศึกษาตัวหนังตะลุงภาคใต้กับตัวหนังประเทศมาเลเซีย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กัจจกร สุนพงษ์ศรี. (ม.ป.ป.). **ประวัติศาสตร์ศิลปะตะวันตก**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ส่งเสริมศิลปศึกษา. ราชบัณฑิตยสถาน. (2543). **พจนานุกรมศัพท์ศิลปะ อังกฤษ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2539). **ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อแกรมมี.
- _____. (2546). **ศิลปะชาวบ้าน**, พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- _____. (2546). **พจนานุกรมหัตถกรรม/เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ภาษาอังกฤษ

- Bhirasri, Silpa. (1959). **The original and evolution of the Thai**. Bangkok: Fine Arts Department, Silparkorn University, Thailand.
- Jane, Famer M. (1982). **New American Paperwork**. Champion International Corporation.
- Kieffer, Susan Mowery. (2006). **500 baskets: a celebration of the basketmaker's art**. N.Y.: Lark Books.
- LaPlantz, Shereen. (1993). **Twill basketry : a handbook of designs, techniques, and styles**. Asheville, N.C., U.S.A. : Lark Books, 1993.
- Mary Butcher. (1999). **Contemporary international basketmaking**. London: Merrell Holberton.
- Morris, Walter F. (1996). **Handmade money : Latin American artisans in the marketplace**. Washington, D.C.: Organization of American States.
- Newman, Thelma R. (1977). **Contemporary Southeast Asian arts and crafts**. New York: Crown Publishers.

Shoya, Yoshida. (1979). **Folk-Art**. Translated by P. Murray & Don Kenny. 6th ed. Japan: Hoikusha Publishing Co.

Yanagi, Soetsu. (1978). **The Unknown Craftsman**. Adapted by Bernard Leach. Japan: Kodansha International.

ภาพประกอบ

ภาพที่ 1 เชี่ยนหมากไม้ภาคอีสาน

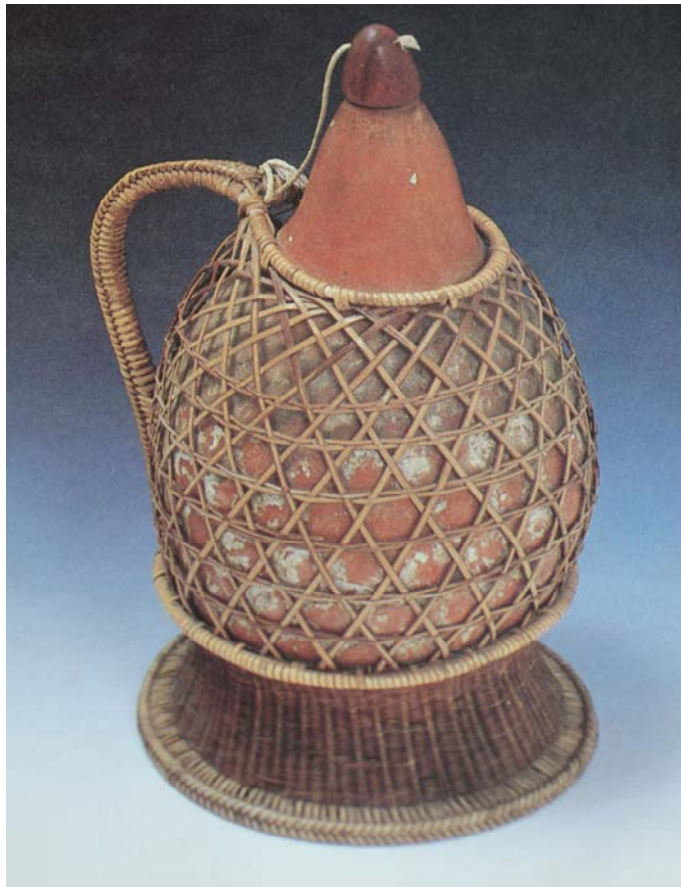
ภาพที่ 2 ชิ้นตีนจก อุทัยธานี

ภาพที่ 3 จิตรกรรมฝาผนังสมัยก่อนประวัติศาสตร์

ภาพที่ 4 ห่านาคเหนือ

ภาพที่ 5 น้ำเต้าภาคอีสาน

ภาพที่ 6 ขันถมทอง

ภาพที่ 7 ตุ๊กตาสังคโลก

ภาพที่ 8 บุง เครื่องรักภาคเหนือ

ภาพที่ 9 ก่องเข้า บ้านเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง

ภาพที่ 10 กะเหล็บ ชาวไทโซ่ง อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม